

Izvorni naučni rad

Mujo Slatina¹

ODGOJ KAO FAKTOR PREVENIRANJA GENOCIDNOG PONAŠANJA

*Ako rat započinje u glavama ljudi,
i mir tu može naći svoj početak.*

Sažetak

Današnji dugački niz napada na ljudski život (mučenja, ubijanja, smaknuća, terorizam, zločini, ratovi, genocidi) poništavaju rezultate znanstvenog i tehnološkog napretka. Zahvaljujući učenju/podučavanju čovjek kao pojedinac i cio ljudski rod mogu naći izlaz iz ovakve situacije. Odgoj/obrazovanje ne samo da pruža sve moguće humanističke alternative, već predstavlja najkraći put čovjekovog uzdizanja do humaniteta. Zato ovaj rad autor piše sa željom da se obnovi i osnaži vjera u obrazovanje kao važan instrument borbe za mir i sigurnost. U radu su iznesene neke pretpostavke i okolnosti u kojima obrazovanje može imati snagu preveniranja genocidnog ponašanja.

Ključne riječi: generator genocidnog ponašanja/ etnocentrizam/ odgoj/obrazovanje/ preveniranje genocidnog ponašanja/ pedagogija mira/ kultura mira/ kultura pravednosti i odgovornosti.

Postavljamo li prava pitanja?

Zašto čovjekova historija nije historija mira već historija ratova? Može li postojati svijet bez nasilja? Zašto ljudi i najobičniji i besmislen konflikt često ne znaju riješiti bez sukoba? Zašto čovjek ispoljava genocidno ponašanje? Ne možemo reći da čovjek u svojoj povijesti nije sebi postavio ova i njima slična pitanja. A da li su ovo prava pitanja? Ako su prava pitanja, zašto čovjek nije pronašao odgovore na njih? Zašto čovjek sebi češće ne postavlja pitanja iz grupe kojoj, primjerice, pripadaju ova pitanja: Kako bi

¹ Redovni profesor, Filozofski fakultet u Sarajevu, slatinam@bih.net.ba

svijet izgledao i kako bi se čovjek ponašao da novac koji ulaže u naoružanje ulaže u vlastitu dobrobit? Zašto čovjek više novca ulaže u svoje vlastito uništavanje, ili npr. u kozmetiku, u ishranu svojih kućnih ljubimca, u »industriju potrošnje«, nego li u proučavanje ljudskog ponašanja, nego li u odgoj/obrazovanje ili zaštitu zdravlja i okloša, primjerice? Ukoliko je bilo teško dati odgovore na prvu grupu pitanja, na drugu grupu pitanja mogli su se dati valjani odgovori. Tamo gdje je, iz bilo kojih razloga, onemogućeno funkcioniranje saznanog, moramo dopustiti da funkcionira moralni um. Ako ne možemo (sa)znati ZLO, možemo ga pre-po-znati. Da li mi mlade učimo ovom prepoznavanju? Kako da pronalazimo načine preveniranja genocidnog ponašanja

Genocidno ponašanje ne ide slijedom jednog motiva

Ne postoje nikakvi logički razlozi ili znanstveni dokazi da se u traganju za pojavom genocidnog ponašanja ide slijedom jednog motiva. Svako izdvajanje i naglašavanje samo jednog motivacionog izvora ne može da pretenduje na potpuno objašnjenje genocidnog ponašanja. Dobar dio genocidnog ponašanja nalazi svoje ležište i svoje stanište u oblasti antropologije i ljudske psihologije. Da bismo lakše pronalazili različite oblike preveniranja genocidnog ponašanja neophodno je dublje zaviriti u proces njegovog nastajanja, u proces antagonističke akulturacije.

Antagonistička akulturacija – generator genocidnog ponašanja

U proizvođenju svijesti koja pristaje na genocidno ponašanje bitno utječe proces **antagonističke akulturacije**. Ovaj proces lakše ćemo shvatiti ukoliko se prisjetimo pojma »akulturacija«. Akulturaciju čine sve pojave koje su rezultat direktnog susreta, dodira i međudjelovanja različitih grupa ili pojedinaca. Ovo međudjelovanje uzrokuje preoblikovanje izvornih kulturnih modela (*patterns*). Neke etničke grupe žestoko se opiru ovom međudjelovanju.² Kako je akulturacija nužan historijski i

² Postoje različiti sociopsihološki vidovi ovog otpora. Kada bi se sačinio iscrpan spisak otpora, nepristajanja i odbijanja akulturacije, on bi se itekako poklapao sa sadržajima etnocentrizma i ograničenosti svake etničke grupe. Naime, svi porivi, iluzije, fantazmi, netrpeljivosti i mržnje koji se pojavljuju u etnocentrističkoj svijesti poklapali bi se sa oblicima otpora i odbijanja procesa akulturacije.

civilizacijski proces,³ to je otpor prema njoj ili njeno odbijanje isto što i pristajanje na suprotni proces, tj. na antagonističku akulturaciju. Otpor i suprotstavljanje akulturaciji ne samo da tvori etničku samodovoljnost nego nužno dovodi do etnocentrizma. Etnocentrizam je **opći stav** koji pretpostavlja predispoziciju da pojedinac **odbaci** pripadnike grupa koje nisu njegove, da **veliča** svoju etničku i nacionalnu grupu i da traži **prevlast** svog etnosa nad drugim etnosom (v. Kreč, Kračfeld, Balaki, 1972). Zato antagonistička akulturacija tvori slab osjećaj za miješanu zajednicu, nekontrolirano glorificiranje vlastite historije, etnografije, književnosti, umjetnosti itd. i uobrazilju etničke superiornosti. Antagonistička akulturacija gradi etnički identitet na *suprotnosti* prema drugom i drugačijem etnosu, na suprotnosti, a ne na *kontrastnosti* različitih ili sličnih kultura.

Otpor i suprotstavljanje procesu akulturacije šteti ne samo kulturnom nego i etničkom i osobnom identitetu. Dugoročna izloženost antagonističkoj akulturaciji ne tvori u čovjeku samo slab osjećaj za miješanu zajednicu nego i netrpeljivost, netoleranciju, kulturnu tjeskobu, osjećaj ugroženosti, rivalstvo, zavist, sujetu, mržnju i druge karakteristike agresivne ljudske prirode (v. Adler, 1989). Antagonističkom akulturacijom nudi se *lanac socijaliziranja* koji bi se mogao ovako predočiti: rivalstvo → zavist → sujeta → surevnjivost → pretjerana osjetljivost → mržnja → osveta → uništavanje. Kako se ovo praktički realizira?

Antagonistička akulturacija se *sprovodi* pomoću tri različite tehnike: *regesijom*, *ostentativnom (samohvalisavom) diferencijacijom i negacijom*. Prva tehnika omogućava vraćanje na modele ponašanja koji su važili prije dodira sa drugačijom kulturom (ovim postupkom se stvara nad-prošlost); drugom tehnikom se stvaraju negativni oblici ponašanja; trećom se stvaraju običaji kojima se želi kontrirati običajima drugih skupina (v. Deverux, 1990). Pomoću ovih tehnika stvara se akumulirana i uskladištena energija negativizma i agresivnosti. Kako?

Prvo, antagonistička akulturacija je *noseći proces krivog oblikovanja svijesti od površinskih slojeva kulture*. Dakle, osnovni materijal za ovo oblikovanje su **mitovi**. Oni su višestruko pogodni za krivo oblikovanje svijesti. Mitovi lahko omogućavaju uskladištenje različitih fantazmi, iluzija, predrasuda, zabluda itd. u

³ Na ovu činjenicu čovjeka podsjeća i religija: "... Na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali." (Kur'an, 49:13).

ljudsku svijest. Naime, proces antagonističke akulturacije omogućava da mit i mitotvorstvo budu **središnje** mjesto kulture. Pošto se mit ne može olahko uklopiti u suvremenost, on postaje i ostaje »strano tijelo« u društvenoj strukturi, pa time i u svijesti pojedinaca. Kada se pomoću antagonističke akulturacije u socijalno tkivo ubrizgaju velike količine mitskog materijala i kada se u ljudskoj svijesti stvore velike količine etnocentrističkih naslaga, onda se počinju javljati i ratnički impulsi etnosa. Zato nije nikakvo čudo što se različite *etnocentrističke naslage* nakon doseganja kolektivno-psihičkog *praga izdržljivosti* i, dakako, u pogodnim društvenim uvjetima, pretvaraju u »vulkansku erupciju«.

Drugo, u antagonističnoj akulturaciji koristi se tzv. **automatski pripisana mistika**. Moguće je da neka grupa spartanski mit o nepobjedivosti, primjerice, automatski pripiše sebi. Vjerovatno postoji malo automodela etničke ličnosti koji ne uključuju samopripisivanje »hrabrosti«, ali je "očigledno da nisu sve etnije u jednakoj mjeri ratničke" (Deverux, 1990:301). Ovo samopripisivanje po Deveruxu daje *iskvaren etnički identitet*.

Treće, antagonistička akulturacija dovodi u pitanje i objektivno važeće vrednote i opću ljudsku prirodu, a to rađa moralnu retardiranost, moralnu tupost i sljepilo za bilo koju univerzalnu vrednotu. Time što se suprotstavlja univerzalno važećim vrednotama, antagonistička akulturacija omogućuje nesmetano funkcioniranje principa: »Ako nema ništa sveto, sve je dopušteno«, što je rak-rana za ljudsko ponašanje.

Četvrto, procesom antagonističke akulturacije osujećena su dva osnovna mehanizma društvene prilagodbe - *introjeksija* i *identifikacija*. Ovi psihološki mehanizmi u antagonističkoj akulturaciji služe za zatvaranje u vlastitu etničku skupinu. Čovjek izložen antagonističnoj akulturaciji ne samo da postaje nesposobnim za zajednički život, nego pokazuje želju da nešto drugom oduzme, da drugog zakine ili omete u njegovim pravima. Svoju nesposobnost za suživot zamjenjuje svojom »borbenošću«. Antagonistička akulturacija, ustvari, produkuje **borbeno** nastrojene ljude. Psihologija govori da se kod ovih ljudi često nalaze crte mržnje. Naime, *slab osjećaj za zajednički život* dovodi do čovjekove **žudnje** za nadmoćnošću. Slab osjećaj za suživot je **tačka oslonca** za nepodnošljivost i neprijateljstvo. Ako je slab osjećaj za zajednicu oslonac neprijateljstvu, neprijateljstvo je oslonac destruktivnom ponašanju.

Peto, na proces akulturacije se gleda kao na jednodimenzionalan i jednosmjernan proces u kojem su samo jedni primorani da »gube«, da prihvataju elemente druge i drugačije kulture. Na ovaj način se u ljudsku svijest **utiskuju** strah i strepnja od gubljenja etničkog identiteta, tj. razvija se opći *osjećaj ugroženosti*. Zato se drugačija kultura, drugačiji običaji i tradicija, drugačija vjera i drugačiji svjetonazor **doživljavaju** kao prijetnja, kao nasilje. S druge strane, permanentni osjećaj ugroženosti traži stalnu potrebu da se od nekog **brani** etnički i osobni identitet. Umjesto da se akulturacijom tvori kulturni identitet, otporom prema njoj tvori se kulturna tjeskoba, suženo i osakaćeno jedinstvo etnosa. *To je zato što proces akulturacije traži jedne, a proces antagonistične akulturacije druge forme funkcioniranja ljudskog duha.*

Šesto, ako se ljudima *sugerira* da im prijeti opasnost da izgube svoju osobnost i samosvojnost, onda valja pronaći izlaz iz te situacije. Antagonistička akulturacija izlaz iz ove situacije omogućava svojom tvorbom **osjećaja superiornosti**. Njome se, dakle, uporedo razvija osjećaj ugroženosti i osjećaj superiornosti. Mješavina ovih osjećaja je »izuzetno eksplozivna mješavina«. Sociolog Ervin Štraub smatra da "egoistični kulturni koncept naroda uveliko utiče na potrebu za zaštitom kolektivnog psihološkog ega. Osjećaj superiornosti, osjećaj da si bolji od drugih i da imaš pravo da njima vladaš, intenzivira tu potrebu i stvara predispoziciju čitave grupe za upotrebu nasilja. Suprotan osjećaj, koji može koegzistirati sa osjećajem superiornosti, je kolektivna sumnja u sebe – još jedan motiv, dakle, za samoodbranu. A kada se osjećaj superiornosti kombinuje sa naglašenom sumnjom u sebe, njihov doprinos mogućnosti pojave genocida i masovnih ubistava može biti izuzetno velik" (Citirano prema: Cigar, N, 1998:96/7).

Do osjećaja superiornosti nije teško doći jer se vas/pitanjem⁴ podržava čovjekova *težnja za moći* (Adler). Svaki čovjek ima ovu težnju. Antagonistička akulturacija, međutim, ovu težnju vodi krivim putem. Naime, *njome se težnja za nadmoćnošću*

⁴ (Vas)pitanje je mitomanijski odgoj. To je odgoj kojim se pripitomljava nasilje tako što se djeca i mladi (na)pitaju mitovima i mitomanim, mađijama i mađijanjem; to je mitovima i mitomanim zagađen odgoj. Osnovna pedagoška svrha vas/pitnja je »žudnja za osvetom bez milosti«. U njemu »lektira nasilja« prethodi stvarnom nasilju i zločinu.

usmjerava prema etnocentrizmu kao posebnoj formi težnje za moći, tvoreći tako autoritarnu ličnost (Adorno i saradnici, 1950). Nikad se ne smije zaboraviti na potencijalnu mogućnost uplitanja etnocentrizma u teoriju i praksu odgoja tim prije što je “autoritarnost oduvijek predstavljala jedan od najosnovnijih problema ljudskog društva. U svom najspektakularnijem obliku ona se vidi u političkoj diktaturi, ali ona se može sresti u manje dramatičnom i često lukavijem obliku u skoro svakom vidu međuljudskih odnosa i društvenih organizacija” (Kreč-Kračfeld, 1973:637; vidi i: Arent, 1998 i Hajzinja,1996).

Sedmo, u sam proces antagonističke akulturacije, nažalost, uključuje se odgovarajuća književna, umjetnička, historijska, etnografska, filmska produkcija sa temama pačeništva, progona, seoba, patnji, nesreća i drugih dramskih prizora koji se, pomoću školske lektire, različitih agensa socijaliziranja i (vas)pitanja ugrađuju u svijest ljudi. Ako želimo saznati kako se proces antagonističke akulturacije odvija u školi i u tzv. »paralelnoj školi«, dovoljno je zaviriti u školsku lektiru i za ovu svrhu naručene »didaktičke materijale«.⁵

⁵ Ovdje ćemo podsjetiti na jedan primjer kojeg smo i ranije navodili a koji zorno ilustrira antagonističku akulturaciju (Petar Petrović Njegoš (1989), *Gorski vijenac* Sarajevo, »Biblioteka izabranih djela«, str. 45, 56 i 71):

Nekršću se gore usmrdeše;
Odža riče na ravnom Cetinju
Vrana vrani oči ne izvadi
Brat je Turčin svud jedan drugome
Nego udri dokle mahat možeš.
A ne žali ništa na svijetu.
Sve je pošlo đavolijem tragom
Zaudara zemlja Muhamedom.
No lomite munar i džamiju.

Ovo je štivo lektire za mlade srednjoškolce koji nisu kadri sa punim studijem pronicu u ovakve i slične književne tvorevine. Ovaj uzrast ne može *Gorski vijenac* drugačije doživjeti nego kao ideologizirani ep pomoću kojeg se etnički individualitet gradi na suprotnostima prema drugima i drugačijem. Gorski vijenac se tako promiče kao paradigma antagonističke akulturacije. Ova paradigma se podržava naručenim knjigama i drugim »didaktičkim materijalom«. Tako primjerice Predrag Milošević u knjizi *Sveti ratnici*, Gornji Milanovac i Priština, Dječije novine (pod. M.S.) i Jedinstvo, 1989, na strani 164 piše: “Njegošev osjećaj za pravdu i pravednost bio je visoko razvijen...(kako) samo može biti kod pravoslavnog vladara. Tako, on može likvidirati bez milosti Turke, otjelotvorenje zla i nepravde. Njega i njegove podanike te glave (muslimana) podsjećaju svakodnevno da se može i mora boriti protiv zla i da je to najveća kršćanska i ljudska dužnost. Borba protiv zla bila je Njegoševa

Preveniranje genocidnog ponašanja nije moguće ukoliko se *ne prekine lanac socijaliziranja* antagonističke akulturacije, tj. ukoliko se ne uklanjaju sadržaji kojima se promiče etnocentrizam i veliča nasilje i rat, kojima se podstiče nesnošljivost i mržnja, kojima se negiraju vrijednosti drugih i opravdava diskriminacija po osnovi etniciteta, vjere, spola i sl. Jedan od efikasnih načina ovog prekidanja je uspostava konfluentnog obrazovanja, prije svega, procesa enkulturacije i akulturacije (v. Slatina, 2005). Teorija konfluentnog obrazovanja uspostavlja potreban kontakt s dijaloškom filozofijom i tako tvori dijalošku pedagogiju i/ili međukulturalnu pedagogiju. Na ovaj način omogućen je slobodan protok međukulturalnih vrednota i značenja koja prolaze kroz grupe, skupine i narode. Dijaloška paradigmatičnost ove teorije omogućavaju da prevazilazimo antagonističku akulturaciju, a uspostavljamo interkulturalni dijalog (v. Slatina, 2008). Nema međusobne tolerancije, poštivanja i razumijevanja bez spremnosti da učimo jedni od drugih. Otuda nacije, kulture i religije prvo moraju stupiti u pedagoški dijalog da bi mogli sudjelovati u političkom, interkulturalnom i religijskom dijalogu. Pedagoški dijalog direktno vodi u *pedagogiju mira* i gradi dijalošku zajednicu kultura.

Pedagogija mira – od znanja o miru do kulture mira

U preambuli Ustava UNESCO-a iz 1945. godine zapisano je: “S obzirom na to da rat počinje u glavama ljudi, upravo tamo moramo da obezbijedimo mir.” Ova tvrdnja ima svoj korijen u pretpostavci da ljudi mogu naučiti kako se mirno živi sa svojim susjedima, sa drugim i drugačijim. To dalje znači da odgoj/obrazovanje ima snagu *predupređivanja*⁶ pojava stereotipa i predrasuda, netolerancije i netrpeljivosti, surevnjivosti i mržnje,

obaveza prema Bogu. On je žudio za osvetom, osvetom bez milosti... za Njegoša, osveta je bila sveto, božansko djelo! Da, on je bio za mir i ljubav među ljudima, ali samo među ljudima; to se nije odnosilo na zvijeri sa ljudskim licima”. Citirano prema: Norman Cigar, *Genocid u Bosni* (1998), Sarajevo, »Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava«, str. 54/5.

⁶ Odgojem/obrazovanjem nije moguće eliminirati čovjekovo genocidno ponašanje, zato kažemo »predupređivanja«, a ne »eliminiranja«. Ono što se odgojem/obrazovanjem nije stvorilo, ne može se njime ni otkloniti. A kakvo bi to bilo obrazovanje koje sudjeluje u proizvodnji zla? To nije obraz/ovanje nego indoktrinacija i manipulacija ljudima.

osvete i nasilja. Iako nije jedini, odgoj/obrazovanje je jedan od najvažnijih faktora preveniranja genocidnog ponašanja. Zašto?

Ljudska priroda je tako ustrojena da se može razvijati u različitim pravcima. Zahvaljujući učenju čovjek se može voditi putevima stvaralaštva, ali i stranputicama destruktivnosti, stazama istine, ali i provalijama zablude; zahvaljujući učenju čovjek se može razvijati u okrilju dobra, ali i u okružju zla.⁷ *Čovjek je biće koje uči*. Zahvaljujući učenju “sirova građa koju on (čovjek, dod. M. S.) nasljeđuje, može se oblikovati na bezbroj načina” (Olport, 1981:82). Prema tome, moglo bi se reći da ljudska priroda nije zaštićena od oblikovanja koje može da udaljava čovjeka od njegove ljudske biti. Upravo zato mu je neophodan odgoj/obrazovanje. Ako čovjek svojim rođenjem donosi čulnost i strasti, odgojem on postaje duhovno i moralno biće. Čovjek je na putu od čulnosti do duhovnosti (Kant), na putu je od individue do ličnosti (Slatina 2005). Zhvaljujući odgoju/obrazovanju čovjeku su pružene sve humanističke mogućnosti. Odgoj je najkraći put čovjekovog uzidizanja do humaniteta (Slatina, 2000). Učinak odgoja/obrazovanja u procesu preveniranja genocidnog ponašanja ljudi ne može se nadomjesti učinkom nekog drugog preventivnog faktora. Ovo preveniranje ide od znanja o miru do kulture mira.

Mir je općeljudska vrijednost i uzvišeni cilj kojem čovjek teži bez obzira što je nasilje ljudska svakodnevnica. U religiji se mir pojavljuje kao vrijednost kojom se ljudi svakodnevno pozdravljaju. Svaki način kojim čovjek želi dosežati mir kao ljudsku vrijednost počinje učenjem i podučavanjem. Mir kao opće i neotuđivo pravo svakog čovjeka, kao općeljudska vrijednost može i treba biti obrazovno dobro. Svijest o značaju mira kao vrijednosti koja je pretpostavka razvoja i dobrobiti, kako pojedinca, naroda tako i čovječanstva u cjelini, dobar je faktor preveniranja genocidnog ponašanja. Danas se **obrazovanje za mir** tretira kao posebno područje teorije i prakse obrazovanja. Postoje mnoge mirovne škole i programi u kojima se počinje njegovati kultura mira i nenasilja. Obrazovanje za mir pojavljuje se pod različitim nazivima, kao što su: obrazovanje za nenasilje, obrazovanje za nenasilno rješavanje sukoba, obrazovanje za konstruktivno upravljanje sukobima, obrazovanje za snošljivost, mirovna pedagogija, obrazovanje za mir i razoružanje, mirovni studiji,

⁷ Ovo je tačka u kojoj treba praviti razliku između obraz/ovanja i učenja uopće, učenja u najširem smislu riječi.

studije mira i sukoba, obrazovanje za pomirenje itd. (v. Spajić – Vrkaš, 2004). Njime se nastoje prevazilaziti konflikti, graditi kooperativnost među ljudima i poštivati ljudsko dostojanstvo te preuzimanje odgovornosti za mir. Najvažniji cilj **pedagogije mira** je mirno i nenasilno ponašanje. Institut za pedagogiju mira u Tübingen-u svoj rad zasniva na ideji »čovjek je biće koje uči«. Na ovom institutu rade Günther Gugel i Uli Jager (1997) koji svojim radom daju vidne doprinose pedagogiji mira i/ili kulturi mira. Potreba za obrazovanjem za mir *proizilazi* iz međuzavisnosti zemalja i naroda, ali i iz same ljudske prirode.

Gradnja **kulture mira** je delikatna i složena društvena zadaća. Ona počiva na odgoju/obrazovanju koji se temelji na objektivno važećim vrijednostima. Kultura mira potrebuje da se u *učećem društvu* svakodnevno promiču vrijednosti života (sloboda, pravda, demokracija, tolerancija, solidarnost, ljudska prava, aktivan otpor prema nasilju i etika odgovornosti.⁸ S druge strane, kultura mira pretpostavlja i razvoj umijeća i vještina nenasilnog rješavanja konflikata i sukoba, razvoj sposobnosti komuniciranja i suradnje te prihvatanje kulturalnih razlika kao vrijednosti i jačanje osjećaja solidarnosti kod mladih. Primjena naučenog u svakodnevnom ponašanju i životu omogućava uspostavu kulture mira i kulture dijaloga.

Posebna podrška tvorenju kulture mira predstavlja *Program kulture mira* (UNESCO, 1994.). Cilj ovog Programa je da se veličanje fizičkog i simboličkog nasilja zamijeni kulturom mira (težnja jednakosti, dijalogu i poštivanju drugoga). Postoji i niz drugih programa podučavanja nenasilju. Ideja o poučavanju nenasilju je vrijedna hvale, kaže Delors. Tim prije što nam „iskustvo pokazuje kako nije dovoljno organizirati kontakte i komunikacije između članova različitih skupina (primjerice u školama koju pohađaju pripadnici nekoliko etničkih skupina ili vjera)“ (Delors, 1998: 103). Humana geografija, etnologija, strani jezici i književnost su predmeti pogodni za realizaciju spomenute ideje. Dakako, uvid u vrijednosti i obrasce kulturalnog ponašanja drugih etničkih i vjerskih skupina podrazumijeva da poznajemo sami sebe. “Želimo li razumjeti druge, moramo poznavati sebe. Da bi djeci i mladeži prikazalo tačnu sliku svijeta, obrazovanje (u obitelji, zajednici ili školi) mora im najprije pomoći otkriti ko su

⁸ Za razvoj kulture mira i kulture dijaloga sve više postaje aktualna etika odgovornosti (Jonas, 1990).

oni. Tek će tada biti u stanju uživjeti se u tuđu situaciju i shvatiti tuđe reakcije” (Delors, 1998:104). Prema tome, nema tvorenja kulture mira bez odgoja/obrazovanja za vrijednosti. U sistemima formalnog obrazovanja nisu samo zanemarivane vrijednosti drugačijih kultura nego i vrijednosti uopće. Otuda potreba da se odgoj za vrijednosti “stavi u središte formalnog obrazovnog sistema“ (Spajić-Vrkaš i dr. 2004).

Suština krize odgoja/obrazovanja uopće, nije u tome što ne osposobljava radnu snagu za potrebe razvoja tržišne ekonomije, ili što ne priprema ljude za potrebe razvoja demokratskih društva, ili što stvara »klasne razlike«, suština krize je u propadanju pojma (obraz)ovanje. Sve više se iz značenja riječi obrazovanje istiskuje smisao riječi »obraz«. Njeno mjesto preuzima riječ »škola«. Školovanje potiskuje (obraz)ovanje. *Da bi školovanje bilo faktor preveniranja čovjekovog genocidnog ponašanja ono mora biti (obraz)ovanje.* Školovanje samo po sebi ne odgaja ljude. Ono ih **nužno** ne čini humanijim, moralnijim, plemenitijim, pravednijim. Naprotiv, školovani ljudi mogu poslužiti zlu i to mnogo efikasnije od neobrazovanih. Čovjek je školovanjem usavršio svoju destruktivnost (v. Fromm, 1989). Međutim, mi ne smijemo zaboraviti da odgoj i obrazovanje počinju tamo gdje »ZNATI« postaje moralnom odlukom (znanje u srcu - internalizacija). Znanje bi trebalo *etički misliti* ako želimo da ima snagu preveniranja genocidnog ponašanja. Učenost može biti stečena na uštrb moralnog znanja. Danas, više nego ikada ranije, moramo imati na umu Fichteovu misao kojom se ukazuje da svako bira onakvu filozofiju kakav je čovjek, a ne kakav je stručnjak.

Lišavanje obrazovanja temeljnih ljudskih vrijednosti, njegova instrumentalizacija i svodenje na pojam školovanja činjeno je pod izgovorom da se školski sistem treba osloboditi konzervativizma i tradicionalizma. Tako i »NE UBIJ« u kognitivnoj školi nije bilo u duhu vremena, nije bilo savremeno. S druge strane, pod utjecajem sekularizma (antireligioznosti) potpuno se izgubila ravnoteža između onog što se označava terminima »javno« i »privatno«. Tako je i »NE UBIJ« svedeno na puku privatnost (nebi trebalo ovom podučavati javno i otvoreno nego krišom, u potaji, ili čak i ne moramo ovom uopće podučavati mlade). Nestao je javni čovjek (Senet, 1989). Tako i ne htijući čovjek je iz potaje promovirao princip: *Sve ima cijenu, ništa nema vrijednost.* Ako nema ništa sveto, sve je dopušteno, pa i zločin genocida. Odgoj/obrazovanje čini da religijski zahtjev »NE UBIJ« (zaštita života i zdravlja kao

univerzalnih vrijednosti) postane »NEĆU I NE MOGU UBITI«. Internalizacija ove zapovjedi nije niti će ikad postati konzervativnom i pukom privatnošću (v. Slatina, 2000). Moralne crte kao što su pravednost, nepristrasnost, moralna hrabrost, suosjećanje, poštenje, dostojanstvo i druge crte koje nadilaze i vremenske razlike, rezultat su uvida u objektivno važeće vrijednosti. Srce odgoja za vrijednosti jeste obrazovanje za pravednost. Ovim obrazovanjem gradi se kultura pravednosti i odgovornosti.

Kultura pravednosti i odgovornosti

Razlika između prava i pravde sugerira nam da ne govorimo o kulturi prava nego o kulturi pravednosti i odgovornosti. Kultura pravednosti i odgovornosti je u neraskidivoj vezi s kulturom mira. Prva uvjetuje drugu i obratno. To je odatle što obje pronose i prenose pravdu i uzajamno poštivanje među ljudima. Obje kulture nisu sile kojima se *zaustavljaju* nasilje, sukobi i/ili rat, nego faktor njihovog boljeg razumijevanja i preveniranja onog što dovodi, ili može da dovodi, do narušavanja mira i sigurnosti. Obje kulture doprinose da se sukobi rješavaju mirnim i nenasilnim putem jer uklanjaju prepreke koje osujećuju samo njihovo egzistiranje. Kultura mira nije samo pružanje otpora nasilju nego **practiciranje** kulture pravednosti i odgovornosti. I jednom i drugom kulturom njeguje se dostojanstvo čovjeka i poštuju ljudska prava.

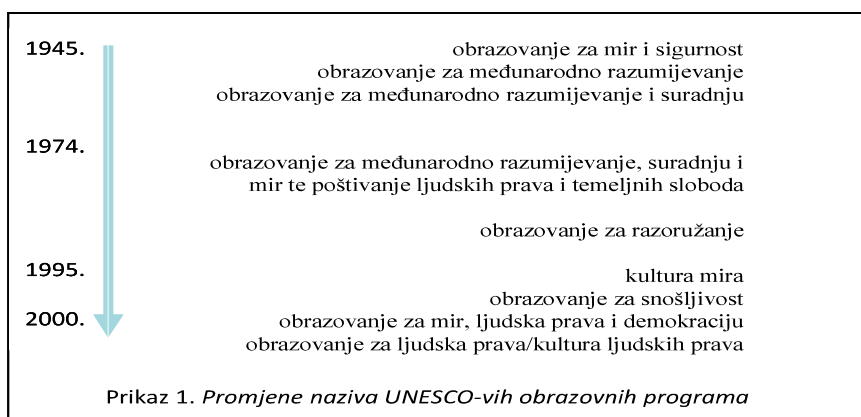
Kultura pravednosti i odgovornosti pretpostavlja nekoliko načela:

- oživotvoriti pravo na obrazovanje (IMATI prava);
- sticati znanja o individualnim pravima (POZNAVATI prava);
- osjetiti njihovu praktičnu vrijednost i korisnost (KORISTITI prava);
- povezivati prava i dužnosti (JAČATI prava za dobrobit svih);
- afirmiranje razlika kao društvene vrijednosti, usklađivanje individualnih i kolektivnih, trenutnih i dugoročnih interesa (ŠTITI prava kao prava svih).

Kultura pravednosti i odgovornosti ima svoje polazište u maksimi: *Od prava na obrazovanje do obrazovanja za ljudska prava.*

Pravo na obrazovanje

U pravom smislu riječi nije moguće govoriti o obrazovanju za ljudska prava ukoliko prava na obrazovanje lišavamo ogromni dio ljudske populacije.⁹ Svaki čovjek (dijete) ima *prirodno pravo na odgoj i obrazovanje*. Kao što čovjek ima pravo na život, zdravlje, tjelesni integritet, pravo na slobodu, čast i ugled, pravo na ime i lični identitet, tako ima i pravo na odgoj i obrazovanje. Zato je pitanje »*Kako svima omogućiti pristup znanju - univezalna zadaća čovječanstva*«, pa time i demokratije. Zato nije slučajnost što se u deklaracijama i konvencijama pravo na obrazovanje tretira kao polazna »*pretpostavka osiguranja globalnog mira, sigurnosti i razvoja*«. Svako sprječavanje pojedinaca ili gupa u ravnopravnom korišćenju postojećih obrazovnih resursa, na ovaj ili onaj način, bi remetilo historijsku i društvenu egzistenciju mira i sigurnosti.

Iako je više desetljeća prisutna borba za mir i sigurnost, dijalog i demokratiju, učinci ove borbe nisu zadovoljavajući. Objašnjenja ovog obično se svode na preuske programe i neadekvatne nazive tih programa. Dakako da promjene naziva UNESCO-ovih obrazovnih programa ne mogu obrazovanje učiniti prevenirajućim faktorom genocidnog ponašanja (v. Prikaz 1. preuzeto: Spajić-Vrkaš i dr., 2004). Važno je da novi programi i izrada preporuka za rad na ovom izuzetno složenom zadatku ulijevaju nadu. Novi program, smatra Spajić-Vrkaš, treba da više istakne temeljne vrijednosti čovječanstva, osobito dostojanstvo

⁹ U 21. stoljeće ušli smo s prtljagom od skoro milijardu nepismenih ljudi na planeti Zemlji

pojedince i otvorenost prema drugim kulturama. Obrazovanje koje promiče ove dvije vrijednosti može dati svoje učinke na planu preveniranja nasilja i sukoba pa time i genocidnog ponašanja ljudi. Dostojanstvo daje plemenitost svim ljudskim težnjama i htijenjima, svakom ljudskom ponašanju i djelanju. Ništa tako ne uzdiže čovjeka kao dostojanstvo, ništa tako ne omogućava dijalog kao otvorenost prema drugim kulturama (interkulturalni odgoj). “Građani pluralnog društva i multikulturalnog svijeta trebali bi biti spremni prihvatiti činjenicu da je njihovo tumačenje nekog događaja i problema ukorijenjeno u njihovim osobnim životima, u povijesti njihova društva i njihovim kulturnim tradicijama te da stoga niti jedna osoba ili grupa ne posjeduje jedan jedini odgovor na probleme; da za svaki problem može postojati više od jednog rješenja. U skladu s tim, ljudi bi trebali razumjeti i poštivati jedni druge te ravnopravno pregovarati kako bi zajednički došli do rješenja. Obrazovanje, dakle, mora jačati osobni identitet i ohrabrivati međusobno približavanje ideja i rješenja što učvršćuju mir, prijateljstvo i solidarnost među pojedincima i narodima” (*Cjeloviti okvir djelovanja u obrazovanju za mir, ljudska prava i demokraciju* (UNESCO, 1995, prema: Spajić-Vrkaš i dr., 2004).

Treba istaći da je 1974. godine prihvaćena “*Preporuka o obrazovanju za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir te poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda* kao prva sveobuhvatna strategija razvoja obrazovanja kojim se promiču međunarodni ciljevi, zbog čega mnogi u istom značenju radije koriste kraći naziv „međunarodno obrazovanje” (Spajić-Vrkaš i dr. 2004). Međutim, zacrtani zadaci u njoj još uvijek su daleko od očekivanih rezultata.

Preporuka o obrazovanju za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir te poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda

Temeljne zadaće obrazovanja:

- uvođenje međunarodne dimenzije i globalne perspektive u cjelokupno obrazovanje;
- unaprjeđenje razumijevanja i poštivanja svih naroda, njihovih kultura, civilizacija, vrednota i načina života, uz razvoj vještina komuniciranja s drugima;
- razvijanje svijesti o sve većoj ovisnosti među narodima i državama te o potrebi izgradnje trajnog mira;
- razvijanje otvorenosti, kritičke svijesti i društvene odgovornosti;

- razvijanje svijesti o pravima i uzajamnim odgovornostima pojedinaca, društvenih grupa i naroda;
- razvijanje spremnosti za uklanjanje predrasuda, nejednakosti i nepravde;
- promicanje međunarodne solidarnosti i suradnje;
- pripremanje pojedinca da sudjeluje u rješavanju problema svoje zajednice, države i svijeta u cjelini, uz korištenje demokratskih postupaka i institucija.

Obrazovanje osjećaja i smisla za pravednost

Da bi obrazovanje uopće, dakle bez obzira na njegovu formu, imalo snagu preveniranja genocidnog ponašanja ono mora da sadrži supstancu PRAVEDNOSTI. Zajednica kao **pravnomoralni red** (up. Canivez, 1999) predstavlja okružje u kojem može obrazovanje za ljudska prava poprimiti snagu preveniranja genocidnog ponašanja. O pravdi kao moralnoj srži državne zajednice svojevremeno je govorio Keršenštajner (1939). Po njegovom mišljenju svaki pojedinačni član zajednice ima dvostruku zadaću: a) da u srazmjeri sopstvene djelatne sposobnosti u određenom radnom pozivu da svoj dio za održanje cjeline i b) u srazmjeri sa individualnom obdarenošću posredno ili neposredno saraduje na moraliziranju zajednice. Za ove dvije funkcije ljudi se moraju poučavati i vježbati i zato je Keršenštajner govorio o državnograđanskom odgoju.¹⁰ Ovo je posebna vrsta odgoja koja omogućava da ljudi sebe prepoznaju u životu države kao zajednice vrijednosti. To je onaj odgoj kojim se omogućava da se država kao zajednica vrijednosti *izlije* u moralno državno osjećanje ljudi.¹¹ "Jer državnograđansko obrazovanje nije ništa drugo nego razvitak **moralnog državnog osjećanja**." (Keršenštajner, 1939:220). Ovo osjećanje može se postići ako državna ideja važi kao puna vrijednost, ako konkretna država u kojoj se živi za svakoga bude istinsko dobro i, dakako, ukoliko se njene vrijednosti edukacijski promiču. Ponovna aktualizacija razvoja moralnog državnog

¹⁰ Danas bismo upotrijebili drugi termin, npr. obrazovanje za demokracijsko građanstvo.

¹¹ Ovo se još nije dogodilo nekim našim političarima. Njihovo moralno državno osjećanje vezano je za "rezervnu državu" a ne za državu kojom upravljaju – Bosnu i Hercegovinu. Ovo, nažalost, razvijaju i u mladima o čemu nam lijepo svjedoče masmediji, i slikom i riječju. Ovo nije ništa drugo do nastojanje da se uspostavi antagonistička akulturacija.

osjećanja itekako bi koristila Bosni i Hercegovini.¹² Ovo bi moglo imati trostruki značaj: (a) uspostava države BiH kao zajednice vrijednosti, kao društva s pravnomoralnim redom, (b) povratak zajedničkom životu i (c) sprečavanje diskriminacije velikog dijela stanovništva.

Odgoj za pravednost je u prisnoj sprezi s *odgojem za toleranciju*. Njime se smanjuju napetosti i konflikti unutar jednog pluralističkog društva. Tamo gdje se ljudi mire s konkurencijom i konkurentnim načinima života, tamo se u njima obrazuje/formira tolerancija. Međutim, pluralistička društva ne nalaze svoj izlaz samo u toleranciji nego, prije svega, u odgoju za pravednost. Naime, pluralistička društva ne samo da tolerišu konkurentne načine humanog života, moralnog i pristojnog ponašanja nego i *samo njihovo postojanje smatraju važnom vrijednošću*. Karakteristika tolerantnog društva je trpeljivost iz razloga razboritosti a ne iz principa. Tolerancija je samo dovoljan uvjet za tolerantno društvo. Ja mogu da priznam vrijednost nekog konkurentnog modela života, a da to ne bude životni model koji bih usvojio ili poželio da usvoje moja djeca. Pravo na izbor i samoopredjeljenje za neku vrijednost ne počivaju na toleranciji. Ja mogu tolerirati neki životni model, a da ga ne smatram vrijednošću. Otuda tolerantno društvo ne može biti zamjenska vrijednost pluralističkom društvu.

Prema tome, učenje i vježbanje, kojem su svrhe poštivanje zakona i pravila kojima se pojedinci humaniziraju i stiču sposobnost da grade državu kao zajednicu vrijednosti koja je utemeljena na odbijanju nasilja i samovolje i na slobodi koja se pravno priznaje i garantira svakome građaninu, možemo nazvati *odgojem za pravednost*. Kraće kazano, odgoj za pravednost mogli bismo pojmiti kao *učenje i vježbanje kojima mladi stiču osjećaj i smisao za pravdu*. To je, dakle, odgoj koji mladi dobijaju u svakodnevnom životu. To znači da se mora organizirati i realizirati po logici učećeg društva i/ili učeće organizacije (v. npr. Senge, 1990 i Delors i dr., 1998). Ovo će biti moguće ukoliko stvaramo okružje koje možemo nazvati »dijaloška zajednica kultura«.

¹² Za Bh-trokut (naša zastava) važi teorema bh-nacije, zato se može uništavati nacionalizom neovisno s koje stranice ovog trokuta dolazi. Državnograđanski odgoj je zasnovan na teoremi kojom se poštuje svaka stranica ovog trokuta.

Gradnja dijaloške zajednice

Najvažnija zadaća pedagogije mira i interkulturalnog obrazovanja treba da bude gradnja dijaloške zajednice kultura.¹³ Da bi ljudi mogli sudjelovati u političkom, interkulturalnom i religijskom dijalogu, *prvo moraju stupiti* u pedagoški dijalog (dijalog kao obrazovna vijednost i kao metoda učenja/podučavanja, razvoj dijaloške i/ili međukulturalne pedagogije). Pojedinci, nacije, kulturalne i religijske zajednice moraju se osposobiti u vođenju dijaloga. Nema sumnje, kultura dijaloga može dati impulse, motive, inicijative, intelektualne snage za rješavanja mnogih društvenih konflikata i problema. Sučeljavanjem različitih gledišta pojedinac može izbjeći skučenost vlastitog mišljenja i pristupiti realističnoj i konkretnoj koncepciji cjeline problema i interesa zajednice. Dijaloška zajednica traži *obrazovanje kao uzajamnu zavisnost naroda*.¹⁴ Teorijom konfluentnog obrazovanja hoće se obrazovanje koje će biti u funkciji uzajamne zavisnosti naroda. Njome se želi nacionalna samodovoljnost zamijeniti svestranom uzajamnom zavisnošću naroda. Interkulturalni dijalog je važan način preveniranja genocidnog ponašanja.

Nema dijaloške zajednice i interkulturalnog dijaloga bez obrazovanja kojim se nudi više od samog znanja. Teorija konfluentnog obrazovanja nudi više od samog znanja. Pojam »konfluentno obrazovanje« dolazi od latinske riječi *confluere* (konfluencija: 1. stjecanje, stjecište, sjedinjenje, spajanje, spoj). Učeće društvo je mreža konfluentnih procesa koji su satkani od šest oblika učenja. Geometriju dijaloške zajednice i interkulturalnog dijaloga čini šest dimenzija učenja: učiti **znati**, učiti **činiti**, učiti

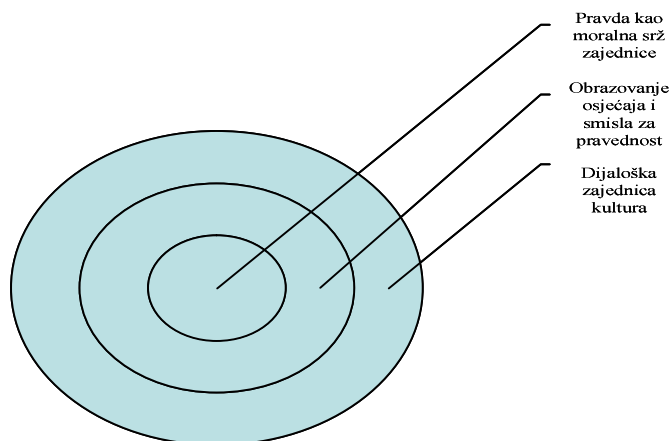
¹³ Bez ove gradnje (pretvaranja svijeta u dijalošku zajednicu vrijednosti) proces globalizacije ići će krivim putem. S duge strane, demokracija nema nikakvog izgleda na uspjeh ukoliko se ne razvija unutar dijaloške zajednice kultura. Izvan dijaloške zajednice, izvan interkulturalnog dijaloga i obrazovanja, bez dijaloške i/ili međukulturalne pedagogije demokracija je sumorna i bezizgledna (Christopher Lasch, 1995).

¹⁴ Ne bi se moglo sa sigurnošću ustvrditi da proces globalizacije koji zapljuskuje današnje obrazovanje ovo poštuje. Interkulturalni odgoj i kao religijska i kao naučna ideja može biti satrt grubim procesom globalizacije koji, da ovdje uzgred konstatiramo, nije ponikao u krilu odgoja/obrazovanja već u krilu politike, što nije bezbačajno. Iako se u strukturi obrazovnih sistema dešavaju mnoge promjene kako bi se shvatile kulturološke, etničke i dr. razlike, ipak se one dešavaju pod teškim ideologijskim i političkim pritiscima asimiliranja, podejnjivanja, omalovažavanja mnogih kultura i naroda.

živjeti s drugima i za druge, učiti biti, učiti vrednovati i učiti vjerovati. Ovo je srce dijaloške paradigmatičnosti teorije konfluentnog obrazovanja. Svaki od ovih oblika učenja ima osnovu u nekom »programu« ljudske prirode. (up.: Gardner, 1993, Goleman, 1995, Howe, 1999). Ovdje je posebno značajno ono učenje koje treba da proizvede načine ponašanja koji su *smisleni za održanje ljudskog roda* i koje je značajno za *razvoj čovjekovog individualiteta i/ili ličnosti*.

Dijaloška zajednica kultura je društvo koje promiče procese konfluencije. Za interkulturalni dijalog od posebne važnosti su proces enkulturacija/akulturacija i socijalizacija/internalizacija. Konceptija *interkulturalnog obrazovanja*, naprimjer, počiva na akulturaciji koja prihvata razlike kao prednosti razvoja ličnosti, koja čuva identitet i samopoštovanje i istodobno izgrađuje osjećaj pripadnosti zajednici u kojoj živi više kultura (v. Peroti, 1995). U kulturalnom pluralizmu, u istinskoj dijaloškoj zajednici kultura nesmetano i bez nametanja može da funkcioniše kulturni i etnički identitet zato što se promiče ideja pravednosti. U ovom promicanju može i treba sudjelovati odgoj/obrazovanje. Da bi odgoj/obrazovanje nosilo supstancu pravednosti, mora da izrasta iz okružja kojeg možemo nazvati »dijaloška zajednica kultura« (vidi Prikaz 2.).

Prikaz 2: *Pravda kao moralna srž društvene zajednice i obrazovanja za ljudska prava*

Sve istine koje se prešute postaju otrovne

(Umjesto zaključka)

U mnogim školama i na univerzitetima izučava se zločin genocida. On je dio obaveznog programa. Ovo izučavanje ne pripada samo pedagogiji mira nego i pedagogiji morala. Govor o zločinu genocida je *povratak* etici mišljenja. Ukoliko pronevjerimo pravdu, tj. ukoliko zločin ostane nekažnjen i ukoliko šutimo ili zabranjujemo govor o njemu, mi time sugeriramo da svijet bude neljudski, nehuman. Šutnja o zločinu genocida dovodi do miješanja zla i dobra. Ova mješavina je otrov za humanizam i svako ljudsko dobro. Šutnja ili bilo koji drugi oblik prikirivanja zločina genocida je isto što i kap fekalija u čistoj čaši vode. Sve istine koje se prešute postaju otrovne, upozoravao je Niče. Šutnja o genocidu je znak pristajanja na bilo koji zločin i znak sudjelovanja u bilo kojem zlu. Prema tome, šutnjom o genocidu postepeno bismo uništavali humanističku svijest ljudi i učinili bismo svaku etiku mišljenja nepotrebnom i besmislenom. Tako mnogi »šutljivci«, i ne htijući, ne uče svoje građane miru nego ih od njega (od)učavaju. Na taj način oni se pridružuju onima koji nastoje lopatama laži sahraniti istinu o zločinu genocida u Bosni i Hercegovini i onima koji (zlo)upotrebljavaju svoju političku moć.

Neshvatljivo je da se i nakon holokausta zločin genocida u Bosni i Hercegovini tretira po principu: "Ako ubijemo jednog čovjeka, onda je to zločin, ako ubijemo hiljade ljudi, onda je to samo brojka" (Spenser). Neshvatljivo je da se genocid nad Bošnjacima tretira kao nesreća, kao prirodna nepogoda. Neshvatljivo je da i **svjedoci** zločina nastoje lopatama laži sahraniti istinu o genocidu samo zbog toga što naspram »zida plača« **mora da stoji** »zid srama«. ¹⁵ Neshvatljivo je kako ne vide da nije moguće proizvesti dovoljan broj tih lopata da bi se sahranila ova istina. Neshvatljivo je da ne vide da je negiranje jednog zločina genocida, negiranje bilo kojeg koji se u ljudskoj historiji dogodio.

Još su aktivni »stručnjaci« za stvaranje isk(r)varene geografije. Oni pomoću rata dozivaju mir. Njima milozvuke šalje Rat(ko) a ne Mir(ko). Oni u svojoj »paralelnoj školi« uče i podučavaju da je mir *opasniji* od rata. *Ako se u miru gubi ono što se ratom dobilo, onda se sam mir ljudima predočava kao veća*

¹⁵ Lektiru za njegovo razumijevanje napisao je Karl Jaspers, primjerom pokazao Vili Brant.

*opasnost od rata.*¹⁶ U ovoj »školi« se nudi ovaj način »preveniranja« genocidnog ponašanja. Bez obzira na izmještanje masovnih grobnica zločina genocida radi njegova prikrivanja, bez obzira na postojanje isk(r)varenog prostora po kojem se vide otisci zločina postoji »škola« koja nudi mir kojem je neophodan pancir. Ova škola ima svoje »pačice«. U njoj je najbolji đak, koji i ne htijući, sam sebi dade nadimak »davljenije«. On je najbolji đak u ovoj školi, ali i najbolji učitelj za podučavanje isk(r)varenoj geografiji i za (od)učavanje od geografije koju označavamo trokutom.

Da bi mir učinili opasnijim od rata ovi »stručnjaci« svoje odučavanje od mira podržavaju izmišljanjem tradicije (Hobsbom E. i Rejndžer T., 2002) kako bi izmislili neprijatelje. U svojoj »paralelnoj školi« oni, ne samo da demonstriraju loše čitanje tradicije, nego drugima pokazuju da vole nacionalističku mantru više nego bh-himnu, nude mladima ne samo model sporstokog navijanja nego i jasan stav da Bošnjaci ne mogu biti sudije itd., pokazujući da mogu imati svaki drugi identitet samo ne bh-identitet. Ovi turbopolitičari su sa obje ruke prihvatili poklon Rat(ka) Mladića koji im ga predade »čista« - oslobođenog od »Turaka«. Oni nisu još pogledali u svoje ruke. Da jesu ne bi uporno prskali neke bh-dijelove mirisom koji ih razdvaja od drugih. Oni ne samo da čuvaju ISK(R)VARENI PROSTOR, nego u svojim školama vrše pripremu za stvaranje novih mitskih prostora (v. Ćurak, 2002). Nema granica koje ne može prekoračiti mitskoprostorno mišljenje samo da bi ispunilo svoje drevne zadatke. Nema istinskog preveniranja genocidnog ponašanja sve dotle dok se generira mitskoprostorno mišljenje, dok se u svijesti ljudi stvara simbioza geografskog prostora i mitova, dok se mitovima uz pomoć antagonističke akulturacije tetovira svijest i život ljudi (up. Sloterdajk, 1991), dok se stvara rat(o)mir/sko okružje u kojem se ratom doziva mir. U ovakvom okružju obrazovanje za ljudska prava ne može poprimiti snagu preveniranja. Drugim riječima, dokle god je na djelu mitskoprostorno mišljenje i antagonistička akulturacija kao osnovna matrica učenja/podučavanja, neće prestati opasnost po sigurnost i mir bez obzira koje mirovne programe obrazovanja mi nudili. U ovakom okružju odgoj ne može funkcionirati jer protivrječi njegovoj biti. Zato bi trebalo posatviti ispravno je

¹⁶ Jedno takvo »ogledno predvanje« održano je nedavno u Banja Luci.

pitanje: Kako zatvoriti *bukvar*: »U MIRU SE GUBI ONO ŠTO SE RATOM STEKLO« a otvoriti *početnicu*: »**Ako rat započinje u glavama ljudi, i mir tu može naći svoj početak**«.

LITERATURA

- Adler, A. (1989), *Poznavanje čovjeka*, Novi Sad, »Matica srpska«.
- Adorno i saradnici (1950), *The authoritarian personality*, New York: Harper.
- Arent, H. (1998), *Izvori totalitarizma*, Beograd, »Feministička izdavačka kuća 94«.
- Banks, (1988), *Multiethnic education - theory and practice*, Boston, allyun & bacon.
- Camilleri, C.(1985), *Anthropologie culturelle et education*, lausanne: delachaux & niestle, and unseco, paris: puf.
- Canivez, P.(1999), *Odgojiti građanina*, Zagreb, »Durieux«.
- Cigar, N. (1998), *Genocid u Bosni*, Sarajevo, »Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava«.
- Ćurak, N. (2002), *Geopolitika kao sudbina* (Slučaj Bosna: Postmodernistički ogled o perifernoj zemlji), Sarajevo, Fakultet političkih nauka.
- Delors, i drugi (1998), *Učenje blago u nama*, Zagreb, »Educa«.
- Deverux (1990), *Komplementaristička etnopsihoanaliza*, Zagreb, »August Cesarec«.
- Fromm (1989), *Anatomija ljudske destruktivnosti*, knjiga I i II, Zagreb, »Naprijed«.
- Gardner, (1993), *Multiple intelligences: The theory in practice*, New York, basic books
- Goleman, (1998), *Emocionalna inteligencija*, Beograd, »Geopoetika«
- Gugel, G. Jäger, U. (1997), *Gewalt muss nicht sein. Eine Einführung in friedenspädagogisches Denken und Handeln*. 3. Aufl., Tübingen; Internetversion: http://www.friedenspaedagogik.de/themen/f_erzieh/fe3.htm]
- Hajzinha (1996), *Nacionalizam i patriotizam u Evropi na kraju xx veka*, Prometej, Novi Sad – tersit, Beograd.
- Hobsbom, E. i Rejndžer, T. (ur. 2002), *Izmišljanje tradicije*, Biblioteka XX vek, Beograd,.
- Jaspers, K. (1999), *Pitanje krivice*, Beograd, Samizdat free b 92, .

- Jonas, H. (1990), *Princip odgovornosti-pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, Sarajevo, »Veselin Masleša«.
- Kant, I. (1991), *Kritika moći suđenja*, Beograd, BIGZ.
- Keršenštajner, G. (1939), *Teorija obrazovanja*, Beograd, »Geca Kon a.d.«.
- Kreč, D., Kračfild, R. i Balaki (1972), *Pojedinac u društvu*, Beograd.
- Kreč, D. i Kračfild, R. (1972), *Elementi psihologije*, Beograd.
- Lasch, C. (1995), *The revolt of the elites and the betrayal of democracy*, New York.
- Olport, G. (1991), *Sklop i razvoj ličnosti*, Bugojno.
- Perotti, A. (1995), *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, Zagreb, "Educa".
- Peter Sengi, *Peta disciplina – Umijeće i praksa organizacije koja uči*, Novi Sad, 2003.
- Senet, R. (1989), *Nestanak javnog čovjeka*, Zagreb, Naprijed
- Slatina, M. (1997), *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini između različitih političkih htijenja i zahtjeva budućnosti*, u: *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini (1997)*, Sarajevo, Međunarodni okrugli stol, Zbornik radova
- Slatina, M. (2000), *Odgoj - najkraći put čovjekovog uzdizanja do humaniteta*, Sarajevo, Radovi, Knjiga, XII, Filozofski fakultet u Sarajevu, str. 365-384.
- Slatina, M. (2005), *Od individue do ličnosti – Uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*, Zenica, Dom štampe
- Slatina, M. (2008), *Konfluentno obrazovanje – geometrija dijaloške zajednice i interkulturalnog dijaloga*. Pregled, XLXI (11), 111-132, Sarajevo.
- Sloterdajk, P. (1991), *Tetovirani život*, Gornji Milanovac, Dečje novine
- Spajić-Vrkaš i dr.(2004), *Poučavati prava i slobode-priručnik za učitelje osnovne škole*, Zagreb, Istraživačko obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo.

UPBRINGING AS A FACTOR IN PREVENTING GENOCIDAL BEHAVIOR FAKTOR

Mujo Slatina, Ph.D.

*If war begins in human minds
then peace can be found there as well.*

Summary

Contemporary long line of attacks on human life (torture, killing, execution, terrorism, crimes, wars, genocides) annuls the results of scientific and technological development. Thanks to learning/teaching a man as an individual as well as the entire human race can find a solution to the situation. Upbringing/education not only provides all possible humanistic alternatives but also represents the shortest way to a person's rising to humanity. Writing this paper the author aspires to renew and strengthen a belief in education as an important instrument in fighting for peace and security. Some hypotheses and circumstances in which can have the power of preventing genocidal behaviour are presented in this paper.

Key word: genocidal behavior generator, ethnocentrism, upbringing/education, prevention of genocidal behavior, peace pedagogy, peace culture, justice and responsibility culture.

التربية كعنصر أساسي في الوقاية من عقلية الإبادة الجماعية

، وإذا كانت الحرب تبدأ في عقول البشر فالسلم يمكن أن يجد بدايته فيها"

الأستاذ الدكتور/ مويو سلاتينا

كلية الفلسفة في سراييفو

الخلاصة

السلسلة الطويلة من الهجمات الشرسة على الحياة البشرية اليوم (التعذيب، القتل، الإعدام، الإرهاب، الجرائم، الحروب، الإبادة) تقضي على النتائج الإيجابية للتقدم العلمي والتكنولوجي.

بفضل ظاهرة التعلم يمكن للإنسا وللشريعة جمعاء أن تجد الحل لهذه الظاهرة. عملية التعلم/التعليم تقدم الحلول والبدائل المناسبة وتمثل أقصر طريق توصل الإنسان إلى إنسانيته. لذا يكتب الباحث هذا البحث من رغبته في تقوية الاعتقاد بأن التعليم من أهم وسائل تحقيق السلام والأمان. وذكر الباحث بعض جوانب والظروف التي يمكن أن يكون فيها دور كبير للتعليم في الوقاية ضد ظاهرة الإبادة البشرية.

المصطلحات الأساسية: أسباب ظاهرة الإبادة، التعلم/التعليم، الوقاية من ظاهرة الإبادة، تربية السلم، ثقافة السلم، ثقافة العدل والمسؤولية